

**AB ÜYELİĞİ SÜRECİNDE BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK
KİMLİĞİNİN SÖYLEMSEL İNŞASI (1989-2013)¹****Gülfer TUNALI*****ÖZET**

Bu çalışma Osmanlı egemenliğinin mirası olarak heterojen bir etnik yapıya sahip olan Bulgaristan'da homojen bir etnik ulus yaratma gayesiyle asimilasyona maruz kalan, 1989 yılında totaliter rejimin çökmesi ile siyasi mobilizasyonunu gerçekleştiren Türk azınlığın etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik ilişkilerini sorunsallaştırmaktadır. Çalışma Bulgaristan'da azınlık konumunda yaşayan Türklerin siyasi elitlerinin entegrasyon sürecinde sürekli bir söylemsel müzakere yürüterek etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasındaki örüntüleri yeniden inşa ettiği savından yola çıkmaktadır. Bu çerçevede inşacı yaklaşımı temel alarak ve tarihsel-eleştirel söylem çözümlemesine başvurarak Türk siyasi elitlerin ürettiği grup düzeyindeki ortak kimlik örüntülerine odaklanmaktadır. Çalışma Türk siyasi elitlerin azınlık üyelerinin geliştirebildiği çoklu kimlikler, ortak barışçıl geçmiş, Avrupa'da ortak gelecek, Avrupa değerleri temelinde çoketnikli sivil ulus gibi anlamlar üreterek "etnik kimlik ve sivil kimlik kutupları arasında uzlaşım aradığını" ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortak Kimlik, Bulgaristan'da Türk Azınlık, Avrupa Birliği

**THE DISCURSIVE CONSTRUCTION OF THE TURKISH
IDENTITY IN BULGARIA DURING THE EU MEMBERSHIP
PROCESS (1989 -2013)²****ABSTRACT**

Having a heterogeneous ethnic structure as a heritage of the Ottoman dominance, Bulgaria tried to assimilate its Turkish minority in order to create an ethnically homogenous nation. This study problematizes the ethnic identity, national identity and supra-national identity relations of the Turkish minority, which achieved political mobilization after the collapse of the totaliterian regime in 1989. This study argues that political elites reconstruct the patterns between the ethnic identity, national identity and European identity by conducting a continuous discursive negotiation. The study analyzes the collective identity patterns at the group level produced by the Turkish political elites from the constructivist perspective by applying the discourse-historical approach. This research has revealed that the Turkish elites "seek an agreement between the poles of the ethnic identity and civic identity" by constructing such topics as multiple identities that can be

¹ Bu konu yazarın yürüttüğü doktora çalışmasının bir parçasıdır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, gulfer.tunali@deu.edu.tr

² This study is a part of the PhD research.

developed by the members of the minority, peaceful collective history, collective future in Europe, a multiethnic civic nation based on European values.

Keywords: Collective Identity, Turkish Minority in Bulgaria, European Union.

GİRİŞ

Kimlik konusu son zamanlarda sosyal bilimler alanında en çok araştırılan konulardan biridir (Brubaker ve Cooper, 2000, 1). Bazı araştırmalarda bağımlı değişken, bazılarında da bağımsız değişken olarak kullanılan kimlik (Abdelal vd., 2006), 1960'lardan bu yana "en üretken kavramlardan biri haline gelmiştir" (Wetherell, 2010, s. 3). Avrupa Çalışmaları'nda da ortak kimlik hem bağımlı hem bağımsız değişken olarak en önemli analiz kategorilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal ve ulusüstü kimliği konu edinen araştırmalar arasında yapılan yoğun literatür taraması özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren ortak Avrupa kimliğine ilişkin araştırmaların önemli derecede arttığını göstermiştir.

Avrupa Birliği'nin yeni bir siyasi topluluğa doğru evrilmeye başlamasıyla AB'ye meşruiyet kazandıracak ve AB vatandaşlarının bağlılığını sağlayacak ortak bir kimliğin mümkün olup olmadığı, bu kimliğin nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği, ulusal kimliklerle nasıl bir ilişki kurması gerektiği, etnik ve dini azınlıkları nasıl kapsayabileceği gibi sorulara cevap arayan normatif çalışmaların çeşitliliği ve verilen farklı cevaplar (Tibi, 2013; Habermas, 2004; Habermas, 2003; Habermas ve Derrida, 2003; Cederman, 2001; Delanty, 1995; Smith, 1992) Avrupa kimliğine kapsamı ve içeriği oluşum sürecinde olan bir olgu olarak yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.

Avrupa kimliği her ülkede farklı ulusal kimliklerle etkileşime geçtiğinden aralarındaki ilişkinin ulusal bağlama özgü olacağı, ortak bir anlama sahip bir Avrupa kimliğinden bahsedilemeyeceği de literatürde tartışmaya açılmıştır. Bu nedenle son yıllarda birçok araştırmacı kimliklerin kazandığı farklı anlam örüntülerini de ortaya çıkarmanın önemine dikkat çekmiştir (Triandafyllidou, 2008; Jenkins, 2008; Breakwell, 2004; Meinhof, 2004; Bruter, 2004; Medrano, 2003).

Ancak Avrupa kimliği, ulusal kimlik ve/veya özerk bölgesel kimlik arasındaki etkileşime dair kapsamlı araştırmalar yürütüldüğü halde vatandaş oldukları ulus-devletin ulusal kimliği ile etnik kimliği örtüşmeyen azınlık üyelerinin kimlik ilişkileri henüz araştırmaya konu olmamıştır. Bu çalışma Bulgaristan'da Türk siyasetçilerin inşa ettiği etnik kimlik, ulusal kimlik ve ulusüstü kimlik ilişkilerini inceleyerek Avrupa'da azınlıkların kimlik çalışmalarına ilişkin katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

500 yıllık Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden sonra 1878 yılında kurulan Bulgaristan'da yabancı bir unsur olarak kabul edilerek asimilasyon uygulamalarına maruz kalan Türkler, 1989'da sosyalist rejimin çökmesinden sonra etnik ve dinsel topluluklar arasındaki gerginliği Avrupa yapılarına entegrasyon sürecinde siyasi ve hukuki araçlar yoluyla çözme yolunu tercih etmiştir. Demokratikleşme sürecinde Türkleri temsil eden Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH), ayrılıkçı bir politika izlememiş, azınlıkların etnik kimliğini koruyarak onların Bulgaristan'a entegrasyonunu gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Doğan, 2000).

Türklerin Bulgaristan'a entegrasyon süreci, Bulgaristan'ın Avrupa yapılarına entegrasyon süreci ile örtüşmektedir. Ne var ki farklı grupların belli bir siyasi yapı altında birleşerek bir üst topluluk oluşturmaları grup üyeleri arasında ortak bir kimliğin inşasını gerektirmektedir. Siyasi bütünleşmelerde vatandaşların ortak kimliğinin önemli bir rol oynadığı kabul edilmekte (Kohli, 2000, s. 119); her yeni siyasi yapının meşruiyetini ancak halkın kendini bu yapıyla özdeşleştirmesi, yani yeni bir siyasi kimlik geliştirmesi sonucunda kazanabildiği öne sürülmektedir (Risse, 2004, s. 270). Bu nedenle ortak bir kimliğin inşası, siyasi bütünleşme projelerinin başarıya ulaşabilmesi için vazgeçilmez bir şart olarak görülmektedir.

Kimlik inşasını inceleyen araştırmalar, siyasi aktörlerin ortak kimliğin inşasında etkin bir rol oynadıklarını ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmalar ortak kimliğin sabit bir içeriğe sahip olmadığını, hem grup içi hem grup dışı aktörlerin kimliği toplumsal olarak (yeniden) inşa ettiğini göstermiştir.³ Bu çalışma Türk siyasi elitlerin ikili entegrasyon sürecinde etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği arasındaki örüntüleri yeniden anlamlandırarak etnik Türk kimliği ve ulusal kimlik arasında bir uzlaşım aradığını savunmaktadır.

KURAMSAL VE METODOLOJİK ÇERÇEVE

Psikolojik ve sosyolojik bir kavram olan kimliğin farklı alanlarda farklı teorik paradigmlar çerçevesinde ele alınmasından dolayı literatüre "kavramsal bir anarşi" (Abdelal vd., 2006: 695) hakimdir. Bu nedenle öncelikle çalışmadaki kimlik anlayışını açıklamakta yarar vardır. Bu çalışmada ortak kimlik topluluk üyeleri tarafından "aktif bir şekilde şekillendirilen ve yaratılan...bir imajı" (Brewer, 2001, s. 119), "[ulus/AB] vatandaşlarının farklı temsillerinin ve birbirine karşı ve ötekilere karşı tutumlarının temelini oluşturan gruba dair anlam ve değerlerin karmaşık örüntüsünü" (Duchesne ve Frogner, 2008, s. 144) ifade etmektedir.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Anderson (2006), Eisenstadt ve Giesen (1995), Giesen (1993), Gellner (1983), Hobsbawm (1992; 1983), Barth (1969)

Kimlik çalışmalarına egemen olan sosyal inşacılık anlayışına göre kimlikler sabit, verili olgular değildir. Farklı toplumsal bağlamlarda birbiriyle etkileşim içine giren taraflar söylemsel bir müzakere süreci içinde kimlikleri (yeniden) üretmekte, değiştirmekte veya korumaktadır (Barth, 1969; Wodak, Cilla, Reisigl ve Liebhart, 2009). Ortak kimlikler siyasi kurumların meşruiyetinin, ayrıca grup bağlılığının ve dayanışmanın kaynağı olarak görüldüğü için (Herrmann ve Brewer, 2004, s. 15) kimliklerin siyasi bir boyutu vardır. Bu nedenle siyasi ve kültürel elitler belli bir zaman içinde belli bir alanda belli bir yorumu sabitlemek için uğraşmaktadır (Keller, 2012, ss. 59-60). Ancak kimliklerin verili bir özünün olmaması, farklı siyasi ve toplumsal gruplar arasında müzakerelerle inşa edilmesi, onların sürekli bir değişim içinde olduğu anlamına gelmemektedir. AB'ye üyelikle değişen bağlamla beraber (etnik ve ulusal) yerel kimlikler mutlaka değişecektir gibi bir iddiada bulunmak mümkün değildir. Ancak inşacı yaklaşımlar mevcut kimliklerin sorgulanmasına yol açan *kritik değişim dönemlerinde* siyasi elitlerin mevcut sınırları ve içerikleri değiştirmeye çabaladıklarını ve bu gibi dönemlerde başarı ihtimallerinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir (Ulbert, 2005, s. 15; Marcussen ve diğerleri, 1999, s. 5).

Viyana Okulu'nun Eleştirel Söylem Çözümlemesi yaklaşımı failerin söylemsel olarak inşa ettiği ulusal kimliklerin çözümlenmesine uygun analiz araçları sunmaktadır (Wodak vd., 2009). Wodak vd. Avusturya kimliğinin nasıl inşa edildiğini çözümlmek için üç analiz boyutu önermektedir: (1) içerik (konu ve alt konular) (2) stratejiler ve (3) dilsel olarak gerçekleştirme araçları (türler) ve biçimleri (simgeler). Bu çalışma da söz konusu metodolojiye dayanmaktadır ancak çalışma etnik kimliğe odaklanarak bu kimliğin ulusal ve ulusüstü kimlikle ilişkisini irdelemektedir. Çalışma Türk azınlık topluluğu içinde inşa edilen kimliklerin anlamıyla ilgilendiğinden dilbilimsel bir çözümleme yapılmayarak içerik boyutuna odaklanacaktır.

Wodak vd. çalışmalarında(1) homo Austriacus'un söylemsel inşası, (2) ortak siyasi geçmişin anlatımı ve konfabülasyonu (masallama), (3) ortak kültürün söylemsel inşası, (4) ortak siyasi bugünün ve geleceğin söylemsel inşası, (5) 'ulusal bir bedenin' söylemsel inşası gibi diğer ulusal kimliklere de uygulanabileceğini savundukları beş içerik konusu tespit etmişlerdir. AB üyesi bir ulus-devletin çoğunluğu ile aynı coğrafi alanı paylaşan bir azınlığın kimliklerini inceleyen bu çalışmada farklı içerik konularının çıkması beklenebileceği gibi, kimi konuların bu kimlikler arasında dağılması da söz konusu olabilir.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi taraflı bir yorumlamadan kaçınmak için triangülasyon ilkelerini takip etmektedir. Triangülasyon, söylem olgusunu incelerken birden fazla metodolojik ve kuramsal yaklaşımı bir arada kullanma anlamına gelmektedir (Wodak vd., 2009, s. 9) . Bu

çalışmada da triangülasyon ilkesine bağlı olarak tarihi ve sosyolojik yaklaşımlardan yararlanılacak; ayrıca gazete makaleleri, gazetelere verilen röportajlar, meclis konuşmaları gibi farklı eylem sahalarından veriler değerlendirilecektir. Bu şekilde Türk siyasi elitlerin etnik kimlik, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği konusunda inşa ettikleri örüntüler kapsamlı bir şekilde ele alınabilecektir.

Araştırmada HÖH partisine mensup siyasi elitlerin söylemlerine odaklanılacaktır. Araştırma demokratikleşme döneminin başladığı 1989 yılı ile HÖH'ün kurucu lideri Ahmet Doğan'ın istifasını sunduğu 2013 yılı arasındaki dönemi kapsayacaktır. HÖH, Bulgaristan devletinin bütün politikalarının tam bir başarısızlığa uğradığı bir dönemde (Fotev, 1992, s. 9) "totaliter rejimden demokrasiye geçişi" ve "sivil toplumun inşasını" hedefleyen bir değişim sürecinde ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'da 1991 Anayasası ile hukuken etnik partilerin yasaklanması ama daha ilk baştan HÖH için bir istisnanın yapılması ile HÖH, "Bulgaristan'daki etnik Türklerin tek olası siyasi temsilcisi haline dönüşmüştür" (Drezov, a.g.e., s. 205). HÖH'ün Türk topluluk kimliğinin gelişmesini ve sosyo-ekonomik sorunların aşılmasını sağlamadığını savunmaya başlayan, son yıllarda ortaya çıkan eleştirel bir kesim dışında Türk siyasi elitler, sivil toplum kuruluşları ve yerel gazeteler demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinde az çok fikir birliği içinde hareket etmiştir. Bir başka deyişle araştırmanın kapsadığı dönemde Türk topluluğunun siyasi ve kültürel elitleri arasında farklı topluluk kimliklerinin ilişkileri konusunda kayda değer bir söylemsel mücadele gözlenmemektedir. HÖH'ün siyasi elitleri Türk topluluğu ve Türklük üzerindeki söylemin tekeli elinde bulundurmaktadır.

Söylem çözümlemesi için önceden herhangi bir siyasetçi veya bir herhangi bir metin seçilmemiştir. Öncelikle 2011-2012 yılında Sofya'da bulunan Natsionalna Biblioteka "Sv. Sv. Kiril i Metodij" kütüphanesinin gazeteler arşivinden yararlanarak Türk siyasi elitlerin 1989'dan itibaren gazetelere vermiş oldukları röportajlar derlenmiştir. Ayrıca Bulgaristan Cumhuriyeti Halk Meclisi'nin kütüphanesindeki azınlık hakları ve özgürlüklerine ilişkin meclis konuşmalarının hem yazılı hem dijital tutanak metinleri taranarak HÖH temsilcilerinin ulusal meclis kürsüsündeki konuşmaları derlenmiştir. Son olarak Kırcaali'de bulunan Regionalna Biblioteka "N.Y.Vaptsarov" kütüphanesindeki yerel gazeteler arşivi taranmıştır. Ayrıca gazetelerin dijital versiyonları da sürekli bir taramadan geçirilmiştir. Toplanan metinler en az üç kez okunmuştur. Birinci okuma genel bir fikir edinmek için yapılmıştır. İkinci okuma sırasında Türk azınlığın tarihi ve güncel bağlamıyla ilişkiler kurularak notlar alınmıştır. Üçüncü okumada teorik çerçevede açıklanan ortak kimliklerin öğelerine ilişkin söylem birimlerine odaklanarak notlar alınmıştır. Ardından bu söylem birimlerinin birbiri ile ilişkisi kurularak söylem çözümlemesine geçilmiştir.

ULUSAL BULGAR KİMLİĞİNİN İNŞASI ve TÜRK AZINLIĞI

Wodak'ın ve çalışma arkadaşlarının 1990'lı yıllardan itibaren geliştirdiği Viyana Okulu'nun Eleştirel Söylem Çözümlemesi yaklaşımı belli bir zamandaki söylemsel 'olayların' bağlamını anlamak için tarihsel boyutu da dikkate almaktadır (Wodak vd., 2009, ss. 7-8). Çalışmanın bu bölümünde kısaca ulusal Bulgar kimliğinin inşası sürecinde Türk azınlığın konumuna yer verilecektir.

Bulgar ulusu, Osmanlı hükümdarlığı altında bölgelerüstü bir topluluk bilinci olarak şekillenmeye başlamıştır (Daskalov, 1998, s. 213). Bulgar ulusal kimliğinin inşası her ortak kimlik inşası gibi sadece kimin Bulgar olduğunu değil, kimin olmadığını da belirlemeyi kapsamıştır. Balkanlar'daki diğer uluslarda da gözlemlendiği gibi aydınlar topluluğu ulusal kimliği egemen Osmanlı'dan ayıracak sınırlar çekerek oluşturmuştur. Bulgar ulusal kimliği inşa edilirken hammadde olarak soy, dil, din, gelenek gibi özellikler seçilmiştir. Kültürel elitler Hıristiyan dinine mensup, Bulgarca konuşan, medeni bir topluluk olan, uzun ve zengin bir tarihe sahip şanlı Bulgar ulusunu inşa ederken, Osmanlılar Bulgarların kendini ayırt edebileceği zalim ve barbar "öteki" olarak işlev görmüştür. 18.yüzyıl ila 19. yüzyıl arasında şair ve yazarlar tarih ve kurgu arasındaki sınırları iyice bulanıklaştırarak Osmanlı dönemini her şeyi ile "şeytanlaştırmışlardır". Bulgaristan'da ulusal kimliği güçlendirmeye yönelik çalışmaların etkisiyle Osmanlı dönemi 500 yıllık "Türk köleliği" veya "Türk boyunduruğu" olarak bilinçlere kazınmıştır (Brunnbauer, 2001, s. 4; Daskalov, 2004, s. 5; Eminov, 1997, s. 5). Osmanlılar ya da Bulgarca söylendiği şekliyle Türkler görkemli Bulgar devletlerinin kültürünü yok eden, Bulgarların doğal tarihi gidişatını kesintiye uğratarak Avrupa'daki Rönesans ve Reformasyon gibi gelişmelerden uzaklaştıran, kültürel olarak geriletken, siyasi ve entelektüel elitin gelişmesine engel olan, Bulgarlara zorla İslam dinini kabul ettiren, çocuklarını "kan vergisi" olarak alıp köleleştiren (devşirme), Bulgar kadınlarına tecavüz eden, Bulgarlara sürekli eziyet ve acı çektiren bir halk olarak resmedilmiştir (Brunnbauer, y.a.g.e., s. 4; Gradeva, 1996, s. 422; Todorova, 2009a, s. 182).

Ulusun vatandaşlar topluluğu yerine belli kültürel özelliklere sahip olduğu vurgulanan bir etnik topluluk ile eşleştirilmesi başka bir soy, dil veya dine sahip vatandaşların ulusun dışında kalmasına neden olmaktadır. Denich'in de vurguladığı gibi bir ulus-devlette etnik topluluk ve ulus bir tutulduğunda ulusal kimlik vatandaşlığın bir niteliği olamamaktadır (2000, ss. 41-42). Nitekim Todorova'ya göre Bulgaristan'da dilin, dinin ve buna bağlı kültürel örf ve adetlerin ulusu birleştiren unsur olarak kabul edilmesi nedeniyle etnik çoğunluktan başka bir dil konuşan ve dine inanan Türklerin ulusa entegrasyonu mümkün olmamıştır (2009b, s. 177). Türkler, 1878 yılında kurulan devletin vatandaşı olarak kabul edilseler de etnokültürel

kodlar temelinde kurulan Bulgar ulusu içinde “yabancı bir hükümdarlığın” geride bıraktığı “yabancı” bir unsur olarak kalmış ve dinsel bir topluluk olarak marjinalize edilmiştir. Todorova'ya göre milliyetçiliğe karşı tek alternatif olarak ortaya çıkan komünizm ideolojisi (klasik Marksizm) ise Bulgar milliyetçiliği tarihinde sadece kısa bir ara olarak kalmıştır. İdeoloji olarak komünizm 1956 yılında devlet komünizmine dönüştüğünde egemen Marksist-Leninist jargonun kisvesi altında geçmişin milliyetçi söylemi yeniden canlanmıştır. Bu dönemde de Bulgarların ortak kültürünü kurmak ve ulusal bilincini şekillendirmek için tarihsel anlatılardan yararlanılmıştır. Bulgar ulusunun Proto-Bulgarlar, Slavlar ve Trakların birleşmesi ile daha 9.yüzyılda son halini alarak kendi devletini kurduğunu savunarak "etnik veya herhangi başka bir azınlığa yer vermeyen üniter devlet ilkesi" desteklenmiştir (Todorova, 2009a, s. 189). Böylelikle 1984 yılında akademik ve kültürel elitlerin desteği ve Bulgar nüfusunun çoğunluğunun onayı ile resmi adı "Yeniden Doğuş" süreci olan, Türkler arasında ise "Ad Değiştirme" dönemi olarak nam salan Türklerin kültürel asimilasyonu gerçekleştirilmiştir (Todorova, 2012; Daskalov, 1998, s. 223). Ülke sınırları içinde sadece Bulgar ulusunun yaşadığını iddia eden devlet, "etnik, dini ve kültürel mirası ülkenin çoğunluğunu oluşturan Hıristiyan, Doğu Ortodoks, Slav stereotipinden farklı olanları *bulgarlaştırarak* bütün ülkenin nüfusunu homojenleştirmek" istemiştir (Zahariev, 2004, ss. 11-17). Ulusal kimliği etnik kimlik ile örtüşüren Bulgaristan devleti Türk kimliğini tepeden yok etmek istemiştir. Bu etnik homojenleştirme çalışması tam tersi bir etki yaratmış ve komünist rejimin yıkıldığı 1989 yılının sonunda Türk azınlığı etnik kimliği daha da güçlenmiş bir topluluk olarak ortaya çıkmıştır (Höpken, 1997, s. 71).

TÜRK SİYASİ ELİTLER: AB ENTEGRASYONU SÜRECİNDE ORTAK KİMLİK ÖRÜNTÜLERİNİN İNŞASI

Bulgaristan'da siyasi tarafların ve araştırmacıların çoğu demokratikleşme ve AB yapılarına entegrasyon sürecinde, HÖH'ün ılımlı politikalarının da katkısıyla, Bulgaristan'da çoğunluk ve azınlıklar arasındaki farklılıkların uyumunun "Bulgar usulü bir etnik model" çerçevesinde sağlandığı konusunda hemfikirdir. HÖH ve diğer partiler arasında kurulan siyasi işbirliğinin çoğunluk ve azınlık ilişkilerinin radikal bir hal almasını önlediği belirtilmektedir (Ganev, 2004; Capelle-Pogacean ve Ragaru, 2008; Kavalski, 2007). AB Komisyonu da daha 1997 yılında, Bulgaristan'ın adaylığına ilişkin görüş sunduğu raporunda "Türk azınlığı iyi bir şekilde entegre olmuş gibi görünüyor" (EC, 1997) demektedir. Türk azınlığına sadece bir cümlele ayrıldığı 1998 yılındaki ilk ilerleme raporu Türklerin eğitim ve dil hakları ile ilgili hiçbir şikâyetin rapor edilmediğini bildirmekte, Türk azınlığın tamamen entegre olduğunu ve siyasi hayatta temsil edildiğini belirtmektedir (EC, 1998, s. 11). 2007 yılındaki üyelikten önceki son rapor

olan 2004 ilerleme raporunda ise Türklere sadece iki cümle ayrılmıştır. Bu raporda Türklerin siyasi hayata entegre olduğu, asıl ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerde yaşamakta olduklarından sosyo-ekonomik entegrasyon için çabaların sürdürülmesi gerektiği ifade edilmektedir(EC, 2004, s. 26).

Ancak Bulgaristan'da 1989'dan sonra azınlık haklarındaki değişimi inceleyen Rechel, HÖH'ün "etnik parti" olarak yaftalanmasından ve kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasından dolayı minimalist bir azınlık hakları politikası izlemek zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Devletin azınlıkların siyasete katılımı üzerinde kontrolünü elden bırakmamasından dolayı HÖH'ün ileri düzeyde haklar talep edemediği gibi Türkler dışındaki azınlıklar için de bir kazanç sağlayamadığını savunmaktadır (2007, s. 353). Bu nedenle Rechel AB'ye adaylık sürecini azınlıklar politikası açısından "kaçırılmış fırsat" olarak değerlendirmektedir. Kendisi AB'yi ülkedeki azınlıkların tanınması ve azınlıkların siyasi karar alma mekanizmalarında temsil edilmesi konusunda baskı kurmaması nedeniyle eleştirmekte (Rechel, 2007, s. 366), ekonomik alandaki üyelik kriterlerine ağırlık verirken azınlık hakları da dâhil olmak üzere siyasi kriterlere gereken önemi vermemekle suçlanmaktadır (Rechel, 2008a, s. 176).

Bulgaristan'da Avrupa kurumlarına entegrasyonun hedeflendiği bu süreçte etnik topluluklar arasındaki sivil ve barışçıl ilişkilerin varlığını ifade eden "etnik model" in işlerliği sorgulanmamıştır (Kavalski, 2007, ss. 25-26). Hatta Genov'a göre

...Bulgaristan'ın başarılı etnik modelinden bahsetmek siyaseten doğru (politically correct) olmuştur... Bulgaristan'ın AB üyeliği perspektifi ve bu görevin üstesinden gelinmesi meselesi söz konusu olduğundan Bulgaristan Türklerinin kendileri de resmi ve gayri resmi olarak etnik statükoyu kabul etmiştir. Türk karşıtı propaganda ivmesini kaybetmiştir (2010, s. 43).

Doğan'ın da daha 1990'lardan itibaren kabul ettiği "Bulgaristan'ın etnik modeli" çoğulcu bir demokraside azınlıkların siyasi ve hukuki araçlarla etnik kimliklerini koruyarak entegrasyonunun sağlanmasını ve barışçıl etnik ilişkilerin gelişmesini ifade etmektedir (2000, s. 49). Böyle bir model ancak etnik/ulusaltı Türk kimliği ile ulusal kimliğin birbiri ile uyumlu olmasını durumunda işlevsel olacaktır. 19. yüzyıldan itibaren Bulgar milliyetçiliğinin ulusu etnik çoğunluk olarak beliren Bulgar topluluğu ile özdeşleştirerek şekillendirmesi, Türkleri bu ulusun "ötekisi" olarak bırakmıştır. Sosyalizm kisvesi altında sürdürülen milliyetçiliğin yarattığı "sosyalist ulus" Türkleri ancak zorla farklı bir din ve dil benimsetilmiş ama etnik Bulgarlarla aynı kandan gelen ve bu yüzden aynı isimleri taşıması, aynı dili konuşması ve sosyalizme uygun olarak dini bağlılığı yok edilmesi gereken bir topluluk olarak kapsayabilmiştir. Dolayısıyla etnik kimliğin

korunarak entegrasyonun sağlanması, azınlıkların etnik kimliği ile ulusal kimlik arasındaki çatışmalı ilişkinin uyumlu ilişkiye dönüştürülebilmesi ile mümkün olacaktır.

Türklerin etnik kimliğini koruyarak ulusal entegrasyonu sağlamaya çalıştığı bu dönemde aynı zamanda Bulgaristan'ın AB'ye entegrasyon süreci de başlamıştır. Türkiye'nin AB üyeliği kapsamında yapılan araştırmalar kültürel ve tarihi birliği temel alarak kurulan bir Avrupalı kimliğinin Türklüğü ötekisi olarak inşa ettiğini ortaya çıkarmıştır (Müftüler-Bac, 1998; Rumelili 2004, Kösebalaban, 2007). Kültürel bazda kurulan bir Avrupa kimliğinin Türk kimliğini dışlaması nedeniyle Türk siyasilerin Avrupa kimliğini de sivil değerler bağlamında inşa etmesi beklenebilir. Çalışmanın devamında Türk siyasi elitlerin Bulgaristan'a ve AB'ye entegrasyonun hedeflendiği süreçte inşa ettikleri kimlik ilişkilerinin çözümlemesine geçilecektir.

Uyumlu Çoklu Kimliklerin İnşası: Bulgaristan Vatandaşı Türkler

1990'lı yılların başında Türklere yönelik asimilasyon kampanyasından vazgeçilse de etnik azınlıkların ulus-devletin bütünlüğüne tehdit oluşturduğu fikri söylemlerde yerini korumaktaydı. Geçiş döneminin ilk aylarında Bulgarlar dışındaki topluluklara ne deneceği konusunda büyük kargaşa yaşanmaktadır. Hem gazetelerde hem meclis konuşmalarında dinsel ve dilsel kategorizasyona yapılmakta ama etnik kategorizasyona rastlanmamaktadır: "Türk" yerine "Türkçe konuşan nüfus", "Bulgar Müslümanlar", "Bulgar Muhammedi" gibi terimler kullanılmaktadır.

Türkler arasında ise toplumsal gruplarının etnik kategorizasyonu konusunda net bir tavır vardır. HÖH lideri A. Doğan devletin dış kategorizasyonunu kesin bir dille reddetmektedir:

Biz etnik Türküz, bize ne derlerse desinler, biz kendi terminolojimizi yerleştireceğiz (Doğan, 1990a).

Doğan, geçiş döneminin ilk yıllarında yaptığı konuşmalarda ve verdiği röportajlarda Türk azınlık üyelerinin bünyelerinde iki farklı kimliği, "etnik bilinci" ve "vatandaşlıkla tanımlanan ulusa aidiyet bilincini" birleştirebileceğini belirtmektedir.

Birçok kişi ulusal bilinç ile etnik bilinci birbirine karıştırmaktadır. Bir etnik topluluğa (etnos) ait olmak, belli bir ülkenin vatandaşı olma bilincine sahip olmadığın anlamına gelmiyor. Bulgaristan bizim vatanımız ve bizim ulusal bilincimiz de Bulgaristanlıdır (bilgarsko) (Doğan, 1990b).

Doğal olarak Bulgaristan'da Türk isem, ABD'de Bulgaristan (bilgarski) vatandaşı olacağım..."Amerikan" dendiğinde aslında

bu vatandaşlığı ifade ediyor, etnik aidiyeti değil....[Ama] "Bulgar" (bulgarin) ve "Bulgaristan vatandaşlığı" (bulgarski grajdanin) kavramları örtüşmüyor. "Bulgaristan vatandaşının" kapsamı çok daha geniş ve etnik aidiyetle özdeşleşen "Bulgar" kavramını da içermektedir. Vatandaşlık bütün etnik grupları kapsamaktadır (Doğan, 1993, s. 518)

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi Doğan kimliklerin akıcılığına ve değişkenliğine vurgu yaparak bireysel düzeyde "çoklu kimlikler" inşa etme stratejisine başvurmuştur. Ancak bir bireyin birden fazla kimliği içselleştirebilmesi için bu kimliklerin birbiri ile uyumlu olması gerekmektedir. Bulgaristan'da tarih boyunca Türk azınlığını dışlayarak inşa edilmiş etnik ulusun ismi olan "Bulgarlığın" Türkler tarafından benimsenmesi mümkün olmadığından Doğan bir üst kimlik olarak Bulgaristan'daki bütün etnik topluluk üyelerini kapsayan "Bulgaristan vatandaşı" kavramını yerleştirmeye çalışmaktadır. Ulusun unsurlarından biri olan "ortak ismi" dönüştürme stratejisine başvurarak ulusun isminin etnisite ile bağını koparmaya çalışmaktadır. "Bulgar" tanımını ise bütün ulusun değil, sadece etnik çoğunluğun ismi olarak inşa etmektedir. Buna göre "Türk" ve "Bulgar" bireylerin etnik kimliğini ifade ederken, ulusal kimlik "Bulgaristan vatandaşı" kavramı ile ifade edilebilmelidir. Doğan'a göre Türkler vatandaşlıkla tanımlanan bir ulusal bilinç geliştirmiştir.

Ortak bir Barışçıl Geçmişin İnşası

Doğan Türk azınlık üyeleri için bireysel düzeyde çoklu kimlikler inşa ederken Bulgaristan'da Türkleri "tehdit edici bir öteki" olarak gören anlayışı da değiştirme stratejisine başvurmuştur.

Doğan, sosyalist rejimin Türkleri ulusal tehdit olarak gösteren söylemine karşı çıkmaktadır. Kendisi

Bu [korku] propagandanın bir sonucudur. Özellikle son beş senede "yeniden doğuş" süreci ile ilişkili olarak daha yoğun yapılmıştır. Türkiye büyük düşman, *etnik bilinci Türk olan Bulgaristan vatandaşları* ise onun "beşinci kolu" veya "Truva atı" olarak görülüyordu (Doğan 1990b, vurgu bana ait).

...biz her zaman barış içinde yaşadık, hep beraber. Belli zamanlarda çatışmalar olmuştur, ama bunlar hep merkezi güçlerin karışması nedeniyle yaşanmıştır. Müslümanlar ve Hıristiyanlar her zaman komşuluk ilkesi doğrultusunda yaşamıştır. 1984 senesine kadar...kimse Bulgaristan'da Türk var mı yok mu sorgulamıyordu, onların buradaki varlığı apriori kabul ediliyordu. Ama "yeniden doğuş" süreciyle bağlantılı beş yıllık politika bakın nasıl gerginlik yaratmayı başardı. Size

[Bulgarlara] korkmayı öğrettiler, bize de güvensizlik beslemeyi. Asıl sorun budur ve tam da bunun çözülmesi gerekiyor (Doğan, 1990a).

derken "biz Türkler" ile "siz Bulgarları" bir kez daha "Bulgaristan vatandaşları" üst kimliği altında birleştirmektedir. İki ayrı topluluk arasındaki olumsuz duyguların ise totaliter rejimin söylemleri ve uygulamalarıyla "öğretilmiş" olduğunu vurgulayarak bunların "doğal" olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Yukarıdaki alıntıda "Müslümanlar" ve "Hıristiyanlar" dense de Osmanlı'nın millet sisteminin devamı olarak aslında "Türkler" ve "Bulgarlar" kastedilmektedir. Zaten alıntının devamında Türklerin varlığının asimilasyon kampanyasına kadar Bulgaristan topraklarında her zaman sorgulanmadan kabul edildiği ifade edilmektedir. Bu döneme kadar topluluk üyelerinin "barış içinde" "komşuluk ilkesine" uygun yaşadığı belirtilirken, topluluklar arasında eskiden beri süregelen "ortak bir barışçıl geçmiş" kurulmaktadır. Bulgaristan'da Osmanlı dönemi eskiden beri 500 yıllık bir zulüm ve düşmanlık zamanı olarak bilinmektedir, ama Türk siyasetçiler "barışçıl bir geçmişten" bahsederken bu döneme dair açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Doğan 1984 senesine kadar farklı etnik/dinsel toplulukların "her zaman" komşu olarak barış içinde yaşadığını belirterek üstü kapalı bir şekilde Osmanlı döneminde de topluluklar arasında iyi ilişkilerin olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Türk siyasetçiler "Yeniden Doğuş" süreci konusunda da hiçbir zaman açık ve geniş bir kamuoyu tartışması başlatmamıştır. Doğan'ın daha 1990 yılında

Başkalarının yarattığı gerginlikleri arttırmamak için ["Yeniden Doğuş" sürecinde yaşanan zulümlere] ilişkin bilgileri kötüye kullanmak istemiyoruz (Doğan, 1990b)

şeklindeki sözleri Bulgar çoğunluğunu ve Türk azınlığını karşı karşıya getirecek olaylar konusunda susma kararı alındığına işaret etmektedir. HÖH üyeleri her fırsatta Türklerin ve Bulgarların komşuluk ilişkileri içinde sorunsuzca birlikte yaşadığı vurgularken Yeniden Doğuş kampanyasını Komünist Parti ve azınlıklar arasında bir sorun olarak göstermektedir:

Totaliter rejim bile halkımızın farklı etnik toplulukları arasındaki dostluğu ve karşılıklı anlayışı yok etmeyi başaramadı. O zaman farklı etnik gruplar arasında değil, totaliter rejim ve ilgili etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar arasında çatışma yaşandı. Gerçek budur. Totaliter rejimden demokrasiye geçtiğimiz bu dönemde de çiğnenen anayasal hakların iadesi söz konusudur...[bugün de azınlıkların haklarının iadesine karşı çıkan] bazı partiler etnik gerginlikler yaratarak

...demokratikleşmenin önüne geçmeye çalışmaktadır (Tatarlı, 1991/1992a, s. 212).

"Demokratikleşme" sürecinde yeni haklar değil, totaliter rejimin 1960'lardan itibaren sınırlandığı hakların iadesini talep eden Türkler, yaşanan gerginlikleri sadece belli siyasi gruplarla ilişkilendirmişlerdir. Bulgaristan'da yaşanan etnik gerginlikler farklı topluluk üyeleri arasında değil, belli partilerin ve üyelerinin yarattığı sorunlar olarak ele alınmıştır. HÖH temsilcilerinin kurduğu söylem sorunları belli siyasi oluşumlarla ilişkilendirerek toplum içindeki milliyetçiliği ve ayrımcılığı reddetmektedir.

Ortak Bir Bugünün ve Geleceğin İnşası

Türk siyasetçiler etnik topluluk kimliğini koruyarak Bulgaristan'a entegrasyonu hedeflemektedir. Dolayısıyla Türklerin siyasi yönelişinde herhangi bir bölücülük veya özerklik talebi bulunmamaktadır:

[Hareketimizin] belgeleri milliyetçiliğin her türlü şekinden uzak durduğumuzun ve her türlü şekline karşı çıktığımızın kanıtıdır! Şovenizme, İslami köktencilığe ve tarihin rövanşını alma fikrine karşı çıkıyoruz (Doğan, 1990b)

Siyasi olarak organize olsalar da Türklerin devletin bütünlüğüne tehdit oluşturmadığını göstermek isteyen HÖH, Türk milliyetçiliğine ve dini fanatizme karşı çıkmaktadır. Bulgaristan'da etnik topluluklar arasındaki barışı korumak için rövanşist bir tutumun da reddedilmesi gerektirdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Doğan Türk azınlığın Bulgaristan'a ait hissetmediği ve Türkiye'ye bağlılık duyduğuna ilişkin korkuları da yıkmaya çalışmaktadır. Doğan'ın yasadışı örgütün lideri olarak yattığı hapiste Mayıs 1989 tarihinde Devlet Güvenlik Komitesine yazdığı mektupta Türklerin Türkiye'ye göç edebilmesine yönelik bir isteği varken (Tatarlı, 2003, s. 13) totaliter rejimin çökmesinden sonra bu talep artık HÖH'ün programında yer almamaktadır. Bulgaristan'da doğmuş olan Türkler ve çocukları için siyasi elitler tarafından Bulgaristan'da bir gelecek kurulmaktadır:

Ben eminim – Bulgaristan bizim vatanımız. Biz Bulgaristan vatandaşıyız, burada doğduk, temel çıkarlarımız aynı... Gelecekte demokratik bir Bulgaristan'da herkes için eşit toplumsal güvenlik garantileri sağlandığında göç psikozunun kendiliğinden kaybolacağını düşünüyorum (Doğan, 1990a).

Ama ortak değerler sistemi kuralıyız. Şimdi demokrasi, hukuk devleti, ekonomik hayata eşit katılım hakkı hakkında konuşmaya başladık. Bir demokratik devlette herkesin hakkı ve özgürlüğü konusunun tartışılmaması gerektiğini düşünüyorum. Etnik bilinç, kültür, din, toplumsal ve siyasi hayata eşit katılım

ile ilgili temel hak ve özgürlüklerin çiğnenmesi demokrasi kavramını absürtleştirir (Doğan, 1990a).

Biz hepimiz burada doğduk ve eşit haklara sahip olarak, insani yaşam normlarına göre yaşamak istiyoruz. Çocuklarımız buradan yaşasın ve hem etnik bilince hem de Bulgaristan vatandaşı olarak yüksek bir ulusal bilince sahip olsunlar istiyoruz (Doğan, 1990c).

Bulgaristan'ın ulusal güvenliği, toprak bütünlüğü ve demokrasisi hem Bulgarlar, hem Türkler hem de ülkemizdeki bütün diğer etnik gruplar için aynı derecede değerlidir (Lütfi, 1992).

Farklı bir etnik bilince sahip olsalar da Türklerin, Bulgaristan'da "doğdukları ve yaşadıkları" için Bulgaristan'ı "vatanları" olarak gördükleri ve vatandaş olarak Bulgarlarla "aynı temel çıkarları" paylaştıkları vurgulanmaktadır. Demokrasiye geçişin yaşandığı süreçte Bulgaristan'da Türklerin ayrımcılığa uğramadığı, kendilerini topluluk olarak güvende hissettikleri zaman hiçbir şekilde "göç" etmeyeceği anlatılmaktadır. Aynı şekilde "toprak bütünlüğüne" verilen değer de sürekli dile getirilerek özerk bölge olarak ayrılma taleplerinin de olmayacağı vurgulanmaktadır. Türk siyasetçiler Türklerin Bulgaristan'da yaşayabilmesi ve Bulgaristan vatandaşı olarak bir ulusal bilinç geliştirmesi için etnik topluluk olarak da "eşit hakların" tanındığı ve "insani yaşam normlarına" uygun, "çeşitliliği" kabul eden bir düzen kurulması gerektiğini ifade etmektedir. HÖH demokratikleşmekte olan Bulgaristan'daki Türk azınlığı için "cennet anavatan" Türkiye'den ziyade "dedelerinin ve çocuklarının vatanında" "eşit katılım hakkının" olduğu bir gelecek fikriyle hareket etmektedir.

Türkler "çoğulcu ve demokratik" olarak tanımlanan yeni düzende vatandaşlığın sadece statü olarak kalmasına karşı çıkmakta, bir köşede yaşayıp giden "öteki" olarak kalmak istememektedir. Devlet politikalarının nesnesi olmak yerine kendi kimliğini koruyarak devlet politikalarına katkısı olan bir özne konumuna yükselmek istemektedir. Bunun için yeni kurulmakta olan demokratik devlette Türklerin de topluluk olarak siyasi, toplumsal ve kültürel hayatta kendilerini geliştirebilmesini sağlayacak "ortak değerler sistemi" kurulmalıdır.

Avrupa'nın Sivil Değerleri Temelinde Çoketnikli Sivil Ulusun İnşası

Bulgaristan'a entegrasyon hedefi güden HÖH siyasetçileri Bulgaristan'da hakim olan ulus kavramını da yeniden anlamlandırma yoluna gitmiştir. Türk siyasetçilerin "ulus" kavramı ile ilgili çekincelerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bulgaristan'da ulusal kimlik ve azınlıkların kimlikleri arasındaki ilişki tarihsel süreç içinde çatışmalı kimlikler modeline göre

kurulduğundan 1989 sonrasında siyasi ve toplumsal entegrasyonu gerçekleştirmeye çalışan Türkler, azınlıkları da kapsayabilecek, farklı etnik kimliklerle uyumlu bir ilişki kurabilecek bir üst kimlik arayışındayken "ulus" kavramını kullanmakta zorlanmaktadırlar. Ulusun hala etnik Bulgar topluluğu ile örtüşürülmesinden duydukları kaygı söylemlerine de yansımaktadır:

Bulgaristan halkı bir ulustan oluşmaktadır ve *o ulus Bulgardır [bilgarska] ve etnik azınlıklardır*, buna Türk azınlığı da dahildir (Beytullah, 1991/1992, s. 89, vurgu bana ait).

Bugüne kadar geleneksel olan kavramlarla konuşacaksak Bulgaristan'da tek bir ulus var. Bu Bulgar [bilgarska] ulusudur. Ama *bu tek uluslu devlette bunun yanı sıra çeşitli azınlıklar da vardır...* (Tatarlı, 1993b, s. 8, vurgu bana ait).

Bulgaristan tek uluslu bir devlettir, *tek ulusu vardır - Bulgar [bilgarsko] bilincine sahip olan vatandaşların ulusu*. Ama aynı zamanda *Bulgar [bilgarsko] bilincine sahip olmayan Bulgaristan [bilgarski] vatandaşları da vardır*. Bu vatandaşlar Türk, Yahudi, Çingene, Vlah bilincine sahiptir. Bunun varlığını tanısak da tanımasak da bu bir gerçektir... [Bu nedenle] "halk okuma evleri ulusal bilinci pekiştirmektedir" önerisi bizi endişelendirmektedir. Daha geniş bir ifade...[azınlıkları] da kapsayacaktır. Örneğin "vatandaşlık bilincini pekiştirmektedir" ya da "Bulgaristan Cumhuriyetine sadık vatandaşlar bilincini pekiştirmektedir" denilebilir (Tatarlı, 1996, vurgu bana ait).

Türkler tek uluslu bir devleti kabul etmektedir ama bu ulus kimleri kapsamaktadır? İşte bu sorunun cevabı "bu ulusa [etnik] Bulgar olan vatandaşlar girmektedir" ifadesinden de açıkça anlaşıldığı gibi kendilerine göre hala etnik çoğunluk=ulus olmasından dolayı Bulgaristan'da Bulgar ulusu "ve", "ayrıca", "yanı sıra" etnik azınlıklar vardır diye ekleme ihtiyacı duymaktadırlar. Kendileri farklı etnik Türk kimliğini kapsayacak olan üst toplumu "ulus" yerine "sivil toplum" olarak kavramlaştırmakta, "ulusal bilinç" yerine "vatandaşlık bilinci" gibi kavramsal değişiklikler önermektedir.

HÖH'ün savunduğu bireysel düzeydeki çoklu kimlik modeli ve etnik kimliğini koruyarak siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel hayata eşit katılım hakkı, bir başka deyişle etnik topluluk olarak ulusal entegrasyon, aynı zamanda etnik ulus anlayışının yerini azınlıkların etnik kimliklerinin de gelişimine imkan veren sivil ulus anlayışının almasını gerektirmektedir.

Bulgaristan Cumhuriyeti'nin tek uluslu ve üniter bir devlet olduğunu ve toprak bütünlüğünün dokunulmaz olduğunu kabul

ediyoruz. Her türlü bölücülüğe ve her türlü özerk bölgesel oluşumlara karşıyız. ... Bulgaristan'ın tek uluslu bir devlet olduğunu kabul ediyoruz ama bu tek uluslu devlette sivil toplumunun alt sistemi olarak tarihi süreç içinde oluşmuş etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar da de facto ve de jure mevcuttur.... Hiç şüphesiz ki bizde ortak ulusal kültürün ve resmi Bulgarcanın yanı sıra tarihi süreç içinde oluşmuş ve kendi dili, kendi etnik ve dini bilinci, kendi isim sistemi ve kültürü olan Bulgaristan vatandaşı toplulukları mevcuttur. Bunlar Türkler, Çingeneler, Ermeniler, Yahudiler, Müslümanlar, İsraililer vs.'dir. Bunlar azınlık topluluklarıdır (Tatarlı, 1991/1992b, s. 75)

Onlar sivil toplum sisteminin bir alt sistemidir, Bulgaristan halkının bir parçasıdır...kendi dili, kendi etnik ve dini bilinci, kendi ulusal, etnik, dilsel ve dinsel özdeşimi, kendi isim sistemi, kendi folkloru, kendi müziği, kendi koreografisi, kendi edebiyatı, Bulgaristan'ın ortak ulusal kültürünün bir parçası olan kendi sanatı ve kültürü olan azınlık topluluklarıdır. Bulgaristan vatandaşlığı, yani Bulgaristan Cumhuriyeti'nin sivil toplumuna aidiyet özelliği, onların özünün en önemli niteliğidir... Vatandaşlık herkesin haklarının korunması ve bütün etnos'lardan Bulgaristan vatandaşlarının; Bulgaristan halkının bütün etnik, dilsel ve dinsel topluluklarının görevlerini yerine getirmeleri için yeterli bir temeldir (Tatarlı, 1993a, s. 8)

Bu alıntılardan da görüldüğü gibi özerk veya ayrı bir siyasi yapı oluşturmak yerine Bulgaristan devletinin siyasi yapısına entegrasyonu teşvik eden HÖH Bulgaristan'da 1) bir üst toplum olarak işlev gören, ortak kültüre ve resmi bir dile sahip ve vatandaşlık temelinde tanımlanan sivil toplum olduğunu ve 2) bu sistemi oluşturan farklı alt topluluklar olarak azınlıkların da olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Türkler ve diğer bütün etnik gruplar sivil toplumunun bir parçasıdır. Ama aynı zamanda çoğunluktan farklı bir etnik topluluk, kendi dili, dini, isim sistemi, folkloru, müziği, edebiyatı olan "Bulgar vatandaşı topluluklarıdır" veya "azınlık topluluklarıdır". Bu bağlamda bir yandan artık azınlık kültürlerini de kapsayan ortak bir kültür ve ortak resmi dille tanımlanan ortak bir sivil kimlik, bir yandan da Bulgar etnisitesinin (çünkü bu anlayışta Bulgarlar da bir etnik topluluk olarak kabul edilmektedir) tanımlandığı din, dil, kültür, örf ve adetler kriterlerine uygun olarak farklı bir din ve dille tanımlanan, farklı kültürü, farklı örf ve adetleri bulunan, tarihsel bir geçmişe sahip ayrı bir etnik Türk kimliği (yeniden) şekillendirilmektedir.

AB ile müzakereler sürecinin ilk yıllarını, NATO'nun Kosova Savaşı'na müdahale ettiği dönemi ve Ulusal Azınlıkların Korunması için

Çerçeve Sözleşmesi'nin onaylandığı dönemi kapsayan 1999-2000 yıllarında Doğan, Avrupa değerleri, Balkan milliyetçiliği ve ulusal kimlik arasında bağ kurarak *ılımlı bir milliyetçilik* ihtiyacına dikkat çekmektedir. Kendisi Balkanlar'da ve Bulgaristan'da ulusun etnik toplulukla örtüştürülmesi geleneğinin yeni dünya düzenindeki yerini sorgulayarak Balkanlar'da zor da olsa "etnik kimlik" olarak ulus anlayışının "sivil toplum sistemi" olarak yeniden kavramlaştırılması ihtiyacını dile getirmektedir (Doğan,1999 /2000, s. 47).

Tarih ve mitolojiye dayanan bir milliyetçilik Balkanların Avrupa'ya entegrasyonunu için çalışmadığı gibi, ilke olarak kötü bir hizmet sağlamaktadır. Çünkü bütün **Balkan halklarını ayırmakta ve karşı karşıya getirmektedir**. Bir şey daha var. Tarih ve mitolojinin işlevi ve projesi olarak milliyetçilik Balkan ülkelerindeki **azınlıkları da ötekileştirmektedir** ve topluma entegrasyon süreçleri için olumsuz bir ortam meydana getirmektedir.

Yeni dünya düzeni bağlamında milliyetçiliğin modern anlamı ise ulusal onurun yeni bir şekilde kavranmasını, ileri görüşlülükle **ulusal çıkarın** bilincine varıp korunmasının işlevi olarak kavranmasını gerektirmektedir. Başka deyişle, geleceğe yönelik bir modeldir, ülkenin gelişimine tarihsel bir görkemin yeniden canlanması olarak değil, Avrupa'ya entegrasyon süreçlerinin bir parçası olarak öncelik veren bir modeldir (y.a.g.e., s. 48)

Doğan, Balkan ve Bulgar milliyetçiliğinin genel sorununa parmak basmaktadır. Geçmişe yönelik bir etnokültürel ulus anlayışı hem komşu ülkelerle gerilime yol açmaktadır hem de azınlıkların ulusa aidiyetini kabul edememektedir. Bu durumda azınlıkların da ulusal kimlikle bağ kurup aidiyet hissetmesi mümkün olmamaktadır. Kendisi Avrupa kurumlarına entegrasyonun hedeflendiği yeni dünya düzeninde milliyetçiliğin geçmişle bağını koparmaktadır. Entegrasyon sürecinin şartları altında geleceğe odaklanan bir milliyetçilik anlayışını savunmaktadır. Böyle bir anlayış çerçevesinde ulusal kimliği Avrupa'nın sivil değerler sistemini temel alan bir kimlik olarak inşa ederken azınlıkları da *ulusal güvenliğe ve çıkarlara tehdit* olmaktan çıkarıp sivil toplum sistemi olarak kabul edilen bir ulusun parçası olarak Avrupa entegrasyonu sürecinde çoğunluk gibi *ulusal kimlikle bağ kurabilen* ve *ulusal çıkarları koruyabilen* bir topluluğa dönüşebilmektedir.

1999 yılında Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'nin onaylanmasından sonra⁴ Avrupa Birliği'nin temel değerleri çerçevesinde demokratikleşme sürecinde Bulgaristan'ın çoketnikli karakterinin tanınması gerektiği ve azınlıkların da bu devletin çıkarlarını savunup ulusal güvenliğe tehdit olmadığı söylemini diğer HÖH vekilleri de yaymaktadır. Bu söylem çerçevesinde Kemal Eyüp şöyle bir ifadede bulunmaktadır.

Defalarca Bulgaristan'ın çoketnikli bir devlet olduğunu ifade ettik. Tek uluslu bir Bulgaristan olduğunu söylememiz için hangi ulus tanımının arkasında durduğumuzu belirlemeliyiz. Sivil ulus ise bizim savunduğumuz gibi tek uluslu [bir devlettir]. Ama etnik ulus olarak anlaşılırsa... o zaman çokuluslu oluyor. Çoketnikli olduğunu ise kimse inkar edemez ve çoğu kez *de facto* [çoketnikli] olduğu ama *de jure* olmadığı söylenmiştir. Kim ülkedeki gerçekliği, kim hem Bulgar, hem Türk, hem Tatar, hem Yahudi vs. olduğunu inkar edebilir ki... (Eyüp, 2001).

Siyasi elitler öncelikle Bulgaristan'da farklı azınlıkların tanınmasını talep etmektedirler. Ayrıca Türk azınlığın ve Bulgar çoğunluğunun tek bir ulus içinde birleştiğini ifade edebilmek için ulus anlayışının da önemli olduğunu savunmaktadırlar. Kendilerini ancak çoketnikliği tanıyan sivil bir ulusun parçası olarak görebileceklerini bildirmektedirler. Etnik ulus anlayışı değişmediği sürece çokulusluluğun kabul edilmesi gerektiğini, bu durumda Bulgaristan'da diğer etnik toplulukların da farklı bir (etnik) ulusun parçası olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Ancak eşit hakları tanınarak siyasi ve toplumsal entegrasyonu sağlanan Bulgaristan vatandaşı Türklerin de Bulgaristan'a bağlı olabileceğini, birlik ve beraberliğe bir tehdit olarak görülemeyeceğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda Bulgar çoğunluğun "iktidar yapılarındaki Türkleri" tehdit olduğu görüşünü değiştirmeye çalışmaktadırlar.

Yukarıdaki bölümün de gösterdiği gibi Türk siyasetçiler etnik çeşitliliği kapsayan *sivil ulusal kimliği Avrupa'nın sivil değerler sistemine* dayandırmaktadır. Kendileri AB entegrasyonunu çoketnikliği ve çokkültürlülüğü kabul eden bir sivil ulusal kimliğin inşası bağlamında

⁴ Bulgaristan'da 1990'dan sonra farklı etnik toplulukların varlığını tanınsa da bu topluluklara azınlık statüsü tanınmamıştır. 1990'dan beri ülke içinde başka bir ulusa ait azınlıkların varlığı inkar edilmiştir, ama etnik ulus anlayışına uygun olarak Makedonya'da ulusal Bulgar azınlığı olduğu iddiasından da vazgeçilmemiştir. Etnik ulus anlayışından vazgeçmekte zorlanan Bulgaristan, UAÇS'yi ülkede ulusal azınlık olmadığı gerekçesi ile oldukça tartışmalı geçen bir sürecin sonunda onaylanmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. Rechel, 2008b).

değerlendirmektedir. Bu süreçte Türk topluluk kimliği ve Avrupa kimliği ilişkisi kültürel unsurlar temelinde sorunsallaştırılmamakta; Avrupa kimliği etnik azınlıkların kimliğine tehdit oluşturmayan ve ulusal kimliğin de uyum sağlaması gereken bir sivil değerler sistemi olarak inşa edilmektedir. Bir başka deyişle Türk siyasi elitler Türkleri Avrupa'nın sivil değerlerini temel olarak geliştiren bir sivil ulus içinde korunması ve geliştirilmesi gereken bir etnik azınlık topluluğu olarak sunmaktadır.

Bulgarlığın da Türklük gibi etnisite temelinde kurulması ile etnik Bulgarlar=ulus=devlet denklemi bozulmakta, yerine etnik Bulgarları ve etnik Türkleri kapsayan Bulgaristan vatandaşları=ulus=devlet denklemi inşa edilmektedir. Ancak Bulgaristan'da etnik Bulgar çoğunluğun ve etnik Türk azınlığın (ve tanınan diğer azınlıkların) üyelerini kapsayan eşit vatandaşlar topluluğu ile örtüşen bir ulus anlayışını kuran söylemlerin yanı sıra özellikle 2005'den sonra etnik Bulgar çoğunluğu=ulus=devlet anlayışının devamı olan söylemler de artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Doğan parti liderliğinden çekildiğini de ilan ettiği 2013 yılındaki konuşmasında Balkan Savaşları'nın 100. yıl kutlamalarının da gösterdiği gibi Balkanlar'da bir türlü kırılmayan etnik ulus anlayışı nedeniyle azınlıkların ortak kimliğinin korunmasını ve gelişmesini sağlayacak hakların verilmediği ülkelerde "Avrupa azınlığı" statüsünün tanınmasını sağlayacak yeni bir formüle ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir:

AB'nin Balkanları istikrar ve güvenlik bölgesine dönüştürmekten başka çaresi yoktur. Bununla ilgili de az şey yapılmadı. Etnodinsel azınlıklara gelince, onlar Balkanların Avrupa Beraberliğinin Üreticisine dönüşebilir. Tabii ki, her şey ulus-devletlerde azınlıkların statüsüne dayanmaktadır. Bu bağlamda Avrupa liberallerine önerim vardır, şöyle ki, AB'de risk altındaki azınlıklara, özellikle DA [Doğu Avrupa] ülkelerindeki azınlıklara "**Avrupa azınlığı statüsünü**" tanıyan bir kavram gereklidir. (Doğan, 2013).

Ahmet Doğan bu formülü Balkanların istikrarı ve güvenliği için gerekli görmektedir. Doğan yıllar boyunca azınlıkların kimliğini koruyarak entegrasyonu gerçekleştirme sorununu ulus anlayışını dönüştürme stratejisine başvurarak çözmek için uğraşırken, etnik ulus anlayışının etkisinin artması ve HÖH'ün siyasi sistemdeki yerinin sorgulanmaya başlanması ile ilk defa Türklerin doğrudan Avrupa düzlemiyle ilişkisini kurma ihtiyacını hissetmiştir. Kendisi "Avrupa azınlığı" kavramına ilişkin somut bir açıklama getirmese de "Avrupa azınlığı" kategorisinin risk altındaki azınlıkları kapsayabileceği bildirmektedir. Kendisine göre "...ilgili ulus-devletler entegrasyonun şartı olarak etnokültürel kimliğin korunmasına ve gelişimine ilişkin uygun politikaya sahip değilse; anadilin öğrenilmesi ve kullanılması gibi temel sorunları çözebilecek durumda değilse..." (y.a.g.e.)

Avrupa azınlığı statüsünün tanınmasına yönelik bir kavram tasarlanılabilir. Doğan HÖH başkanı olarak yaptığı bu son konuşmasında azınlık toplulukları ve Avrupa arasında yer alan ulusal düzeyi aşmakta ve doğrudan azınlık toplulukları ile Avrupa arasında bağ kurmaktadır. Ancak bu bağ kimlik ilişkileri kurarak değil, Balkanlar'daki "güvenlik" ve "AB'nin birliği ve gelişimi" çerçevesinde rasyonelize etmektedir.

SONUÇ

Totaliter rejimin çökmesi ve Bulgaristan'ın Avrupa kurumlarına yönelmesi ile beraber Türklerin ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilişkili olarak kimliğini yeniden tanımlayıp inşa edebileceği yeni bir süreç de başlamıştır. HÖH' ün bu süreçteki söylemlerinin analizi Türk siyasetçilerin çoğunluk topluluğu ve azınlık topluluğu arasındaki eşit olmayan güç ilişkilerini dönüştürmeyi amaçladığını göstermektedir. Türk topluluğunun temsilcileri ulusal entegrasyonu gerçekleştirmeyi, ama aynı zamanda etnik kimliğini korumayı hedeflemektedir. Söylem analizinin de ortaya koyduğu gibi Türk siyasi elitler entegrasyon hedefi çerçevesinde kimlik ilişkilerini söylemsel olarak yeniden kurma müzakeresinin tarafları olarak (1) Bulgaristan'da yaşayan Türkler için bireysel düzeyde çoklu kimlikler inşa etmiş, (2) Bulgar ve Türk toplulukları için ortak bir barışçıl geçmiş inşa etmiş, (3) iki topluluk için ortak bir bugün ve gelecek inşa etmiş ve (4) AB'nin sivil değerleri temelinde alt toplulukları da kapsayan çoketnikli bir sivil ulus inşa etmiştir.

Doğan daha totaliter rejimin yıkıldığı 1989 yılında kimliklerin akıcılığına ve değişkenliğine vurgu yaparak bireysel düzeyde *çoklu kimlikler* inşa etme stratejisine başvurmuştur. Kendisi etnik çoğunluk topluluğuna ait olmayan bireylerin de ulusal bilinç geliştirebileceğini ve ulusal topluluğun bir üyesi olabileceğini savunmuştur. Türk siyasetçiler azınlık topluluk üyeleri için çoklu kimlikler inşa ederken aidiyet ilişkisinin kurulmasına imkân sağlayabilecek yeni bir kavram üretme ihtiyacını hissetmiştir. Kendileri Bulgarlığı etnik bir topluluğa üyelikle eş tutarken Türklerin de özdeşleşebileceği yeni bir ortak kimlik ismini kullanıma sokmuştur: "Bulgaristan vatandaşı". Türk siyasetçilerine göre Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Türk "etnik bilincinin" yanı sıra etnik aidiyetle örtüştürülmeyen, tam tersine "vatandaşlıkla tanımlanan bir ulusa aidiyet bilinci" de geliştirmiştir. Türk siyasetçiler "etnik bilinci Türk olan Bulgaristan vatandaşları" şeklinde ikili bir kimlik modeli sunarken, Türk azınlık üyeleri için "Avrupalı" kategorisini sorunsallaştırmamaktadır.

HÖH'ün siyasi elitleriposttotaliter rejime geçişin ilk yılından itibaren Türklerin etnik bir temele dayanan ulusal alanda yeri olmayan "düşman öteki" olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Bulgaristan'a ait hisseden Türk topluluğunun üyeleri ile Bulgar topluluğunun üyeleri arasında eskiden

beri iyi komşuluk ilişkilerinin varlığına dikkat çekerek toplumsal düzeyde *ortak bir barışçıl geçmiş* inşa etmektedirler. Türk siyasetçiler Türkler ve Bulgarlar arasında hiçbir zaman bir sorun olmadığını, asimilasyon sürecinden "totaliter rejimin" ya da başka bir deyişle "Komünist Partisi'nin" sorumlu olduğunu ifade etmektedirler. Gerginlik "parti" ve "azınlık toplulukları" arasında yaşanmıştır, Türk ve Bulgar toplulukları arasındaki "komşuluk", "dostluk" ve "anlayış" ise bu süreçte bile kaybolmamıştır.

Türklerin siyasi yönelişinde herhangi bir bölücülük veya özerklik talebi bulunmamaktadır. HÖH'ün siyasi elitleri Bulgarlarla *ortak bir siyasi yapı altında bir gelecek* kurma fikri ile hareket etmektedir. Türk azınlık üyelerinin farklı bir etnik topluluğun üyesi olarak kendi kimliğini korurken siyasi, toplumsal ve kültürel hayata eşit katılım hakkı olan Bulgaristan vatandaşları olarak Bulgaristan devleti içinde yaşama isteğini dile getirmektedirler. Türk siyasetçiler Bulgaristan'ın içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal krizden çıkması için Türk azınlığın da katkıda bulunacağını, ancak bunun için azınlıkların da asimile olmadan gelişmesine imkân veren "ortak değerler sisteminin" kurulması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

"Ortak değerler sistemi içinde farklı etnik toplulukların beraberliği" hedefi bağlamında Bulgar topluluğu ulus olarak değil, Türkler gibi bir etnik topluluk; Türkleri dışlayan etnik ulus da böylelikle *bütün etnik toplulukları kapsayan bir sivil ulus* olarak inşa edilmektedir. Buna göre Türkler ve Bulgarlar etnik topluluk olarak aralarındaki dilsel, dinsel ve kültürel sınırları korurken, aynı zamanda eşit vatandaşlar olarak ortak bir dil ve ortak bir değerler kültürünü temel alan sivil ulus içinde birleşmektedir. Bir başka deyişle etnokültürel özellikler temelinde farklılık kuran (etnik Türk ve etnik Bulgar topluluğu), ama sivil ulus temelinde aynılık kuran (Bulgaristan vatandaşları topluluğu) bir strateji söz konusudur. Türk siyasi elitlere göre bu anlayış, bütün vatandaşların etnik kimliğinden bağımsız olarak Bulgaristan'ı vatani olarak görmesini sağlamakta ve ayrılıklar yaratan "geçmişten" ziyade AB entegrasyonu sürecinde Türkler de dâhil herkesin ortak ulusal çıkarlar paylaştığı ve gerçekleştirmeye çalıştığı bir "geleceğe" yönelmesine imkân vermektedir.

Türk siyasetçiler etnik çeşitliliği kapsayan *sivil ulusal kimliği Avrupa'nın sivil değerler sistemine* dayandırmaktadır. Bulgaristan'ın azınlıkları asimile etmeden ulusun bir parçası olarak kabul edebilmesi ve ulusal güvenliği sağlayabilmesi için Avrupa'nın sivil değerlerini temel alan bir ulusal kimlik inşasının kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedirler. Kendileri Avrupa'ya entegrasyon sürecinde etnik azınlık kimliği ile birlikte var olabilen bir sivil ulusal kimlik inşa etmek için mücadele etmektedir. Türk azınlık topluluğu açısından ulusüstü Avrupa kimliğinin tarihsel ve kültürel boyutlarını ise sorunsallaştırmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdelal, R., Herrera, Y. M., Johnston, A. I. ve McDermott, R. (2006). Identity as a Variable. *Perspectives on Politics*, 4(4). ss. 695-711
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Beytullah, M. (22 Mayıs 1991/1992). Stenogrami ot sto trideset i sedmoto zasedanie (Yüzotuzyedinci oturum tutanakları). *VII. Veliko Narodno Sibranie Stenografski Dnevniitsi 1990-1991, Zasedaniya 136-138* (s. 65-118). Sofya: Jusautor.
- Breakwell, G. M. (2004). Identity Change in the Context of the Growing Influence of European Union Institutions. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen, ve M. B. Brewer (Der.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 25-39). Lanham: Rowman ve Littlefield.
- Brewer, M. B. (2001). The Many Faces of Social Identity: Implications for Political Psychology. *Political Psychology*, 22(1). ss. 115-125.
- Brubaker, R. ve Cooper, F. (2000). Beyond "Identity". *Theory and Society*, 29(1). ss. 1-47.
- Brunnbauer, U. (2001). The Perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self' and the 'Other'. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21(1). ss. 39-61.
- Bruter, M. (2004). On What Citizens Mean by Feeling 'European': Perceptions of News, Symbols and Borderless-ness. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(1). ss. 21-39.
- Capelle-Pogacean, A. ve Ragaru, N. (2008). Malcinstvenite Partii, Partii «Kato Drugite»? Opitt na DPS v Bulgaria i na DSUR v Rumunia. M. Deçeva (Der.), *Dinamika na Natsionalnata İdentiçnost i Transnatsionalnite İdentiçnosti v Protsesa na Evropeyska İntegratsiya* (s. 61-120). Sofya: Paradigma.
- Cederman, L.-E. (2001). Nationalism and Bounded Integration: What It Would Take to Construct a European Demos. *European Journal of International Relations*, 7(2). ss. 139-174.
- Daskalov, R. (1998). *Mejdu İztika i Zapada: Bulgarski Kulturni Dilemi (Doğu ile Batı Arasında: Bulgar Kültür İklimleri)*. Sofya: LİK.
- Daskalov, R. (2004). *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival: Historiography of the Bulgarian Revival*. Budapest: Central European University Press.
- Delanty, G. (1995). *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Denich, B. (2000). Unmaking Multiethnicity in Yugoslavia: Media and Metamorphosis. J. M. Halpern ve D. A. Kideckel (Der.), *Neighbors at War*:

- Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture, and History*: (s. 39-55). University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Duchesne, S. ve Frogner, A.-P. (2008). National and European Identifications: A Dual Relationship. *Comparative European Politics*, 6(2). ss. 143-168.
- Doğan, A. (26 Mart 1990a.). Komşulukıt e Otkrehnat (Komşuluk Açıldı). *Pogled*, s. 10.
- Doğan, A. (17 Temmuz 1990b). Strahıt İzyajda Duşata (Korku Ruhı Yıyıp Bitiriyor). *Podkrepa*.
- Doğan, A. (3 Ocak 1993). V İmeto na Obştonatsionalnite İnteresi Bih Sıdeystval za Razturvane na DPS (Ortak Ulusal Çıkarlar Adına HÖH'ün Dağılması için Çalışırdım). V. Veleva (Der.), *Mije na Vlast* (s. 510-519). Sofya: Kognito, 2008.
- Doğan, A. (17 Eylül 1990c). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya, Pırvoto Tirjestveno Zasedanie [Meclis Genel Kurul Tutanakları, Birinci Törensels Oturum]*.http://www.parliament.bg/pub/StenD/2013030802490517071990_1%20tyrjestveno%20zasedanie.pdf
- Doğan, A. (1999/2000). Za Bılgarskiya Etniçeski Model (Bulgaristan'ın Etnik Modeli Üzerine). A. Doğan içinde, *Bılgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni)* (s. 41-53). Sofya: İnstıtut za Liberalni İzsledvaniya.
- Doğan, A. (2000). *Bılgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni)*. Sofya: İnstıtut za Liberalni İzsledvaniya.
- Doğan, A. (19 Ocak 2013). VIII. Natsionalna Konferentsiya, Reçta na Lidera na DPS Ahmed Dogan za Ottehyaletı mu (VIII. Ulusay Kurultay, HÖH Lideri Ahmet Doğan'ın İstifasına İlişkin Konuşması). *Dnevnik*.http://www.dnevnik.bg/analizi/2013/01/19/1987188_rechta_na_lidera_na_dps_ahmed_dogan_za_otteglyaneto_mu/, (21.04.2014)
- Drezov, K. (2012). Transition Comes Full Circle, 1989-1997. G. Pridham ve T. Gallagher (Der.), *Experimenting with Democracy: Regime change in the Balkans* (s. 195-218). London: Routledge.
- Eminov, A. (1997). "Bulgarian Nationalism and Muslim Minorities", https://www.academia.edu/4733624/Bulgarian_Nationalism_and_Muslim_Minorities, (02.09.2014)
- Eisenstadt, S. N. ve Giesen, B. (1995). The Construction of Collective Identity. *European Journal of Society*, 36(1): 72-102.
- European Commission. (15 Temmuz 1997). *Commission Opinion on Bulgaria's Application for Membership of the European Union*. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/dwn/opinions/bulgaria/bu-op_en.pdf, (25.12.2011)
- European Commission. (1998). *1998 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession*.

- http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/bulgaria_en.pdf, (25.12.2011)
- European Commission. (6 Ekim 2004). *2004 Regular Report on Bulgaria's Progress towards Accession*.
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_bg_2004_en.pdf, (25.12.2011)
- Eyüp, K. (17 Temmuz 2001). SDS: Tezata za Multietniçeska Dırjava e Opasna (DGB: Çoketnili Devlet Savı Tehlikelidir). *mediapool*.
<http://www.mediapool.bg/sds-tezata-za-multietnicheskata-darzhava-e-opasna-news13101.html>, (25.03.2014).
- Ganev, V. I. (2004). History, Politics, and the Constitution: Ethnic Conflict and Constitutional Adjudication in Postcommunist Bulgaria. *Slavic Review*, 63(1). ss. 66-89.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University.
- Giesen, B. (1993). *Die Intellektuellen und die Nation*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Fotev, G. (1994). *Drugiyat Etnos (Öteki Etnos)*. Sofya: Akademiçno İzdatelstvo "Marin Drinov"
- Genov, N. (2010). Radical Nationalism in Contemporary Bulgaria. *Review of European Studies*, 2(2). ss. 35-53.
- Gradeva, R. (1996). Turks in Eighteenth-century Bulgarian Literature: Historical Roots of Present-day Attitudes in Bulgaria. *The European Legacy*, 1(2). ss. 421-426.
- Habermas, J. (2003). Toward a Cosmopolitan Europe. *Journal of Democracy*, 14(4). ss. 86-100.
- Habermas, J. (2004). Why Europe Needs a Constitution. E. O. Eriksen, J. E. Fossum ve A. J. Menendez (Der.), *Developing a Constitution for Europe* (s.17-33). London ve New York: Routledge.
- Habermas, J. ve Derrida, J. (2003). February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe. *Constellations*, 10(3). ss. 291-297.
- Herrmann, R., ve Brewer, M. B. (2004). Identities and Institutions: Becoming European in the EU. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer (Der.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 1-22). Lanham: Rowman ve Littlefield.
- Hobsbawm, E. J. (1983). Introduction: Inventing Traditions. E. J. Hobsbawm ve T. Ranger (Der.), *The Invention of Tradition* (s. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Höpken, W. (1997). From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: the Turks of Bulgaria before, under and since Communism. H. Poulton ve S. Taji-Farouki (Der.), *Muslim Identity and the Balkan State* (s. 54-81). London: C. Hurst ve Co.
- Jenkins, R. (2008). The Ambiguity of Europe: 'Identity Crisis' or 'Situation Normal'? *European Societies*, 10(2). ss. 153-176.
- Kavalski, E. (2007). "Do Not Play with Fire": The End of the Bulgarian Ethnic Model or the Persistence of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria?. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 27(1). ss. 25-36.
- Keller, R. (2012). Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge. *Qualitative Sociology Review*, 8(2). ss. 46-75.
- Kohli, M. (2000). The Battlegrounds of European Identity. *European Societies*, 2(2). ss. 113-137.
- Kösebalaban, H. (2007). The Permanent "Other"? Turkey and the Question of European Identity. *Mediterranean Quarterly*, 18(4). ss. 87-111.
- Lütfi, Ü. (29 Şubat 1992). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Şestoto Narodno Sıbranie, Çetirideset i Deveto Zasedanie (Otuzyedinci Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları, Kırdokuzuncu Oturum)*.
- <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/4/ID/2373>, (27.03. 2014).
- Marcussen, M., Risse, T., Engelmann-Martin, D., Knopf, H. J. ve Roscher, K. (1999). Constructing Europe? The Evolution of French, British and German Nation State Identities. *Journal of European Public Policy*, 6(4). ss. 614-633.
- Medrano, J. D. (2003). *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
- Meinhof, U. H. (2004). Europe Viewed from Below : Agents, Victims and the Threat of the Other. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer (Der.), *Transnational Identities : Becoming European in the EU* (s. 214-244). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Müftüler Bac, M. (1998). The never-ending story: Turkey and the European Union. *Middle Eastern Studies*, 34(4). ss. 240-258.
- Rechel, B. (2007). State Control of Minorities in Bulgaria. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(3). ss. 352-370.
- Rechel, B. (2008a). What Has Limited the EU's Impact on Minority Rights in Accession Countries? *East European Politics ve Societies*, 22(1). ss. 171-191.
- Rechel, B. (2008b). Ethnic Diversity in Bulgaria: Institutional Arrangements and Domestic Discourse. *Nationalities Papers*, 36(2). ss. 331-350.
- Risse, T. (2004). European Institutions and Identity Change: What Have We Learned. R. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer (Der.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (s. 247-271). Lanham: Rowman ve Littlefield.

- Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode. *Review of International Studies*, 30(1). ss. 27-47.
- Smith, A. D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 68(1). ss. 55-76.
- Tatarlı, İ. (8 Mart 1991/1992a) Stenogrami ot Sto i Şestoto Zasedanie (Yüzaltıncı Oturum Tutanakları). VII. *Veliko Narodno Sbranie Stenografski Dnevnişi 1990-1991, Zasedaniya 104-106* (s. 197-261). içinde Sofya: Jusautor.
- Tatarlı, İ. (22 Mayıs 1991 /1992b). Stenogrami ot Sto Trideset i Sedmoto Zasedanie (Yüzotuzyedinci oturum tutanakları). VII. *Veliko Narodno Sbranie Stenografski Dnevnişi 1990-1991, Zasedaniya 136-138* (s. 65-118). içinde Sofya: Jusautor.
- Tatarlı, İ. (13 Ağustos 1993a). Malsintvata v Bılgariya - Konstitusionna i Zakonova Uredba (Bulgaristan'da Azınlıklar- Anayasal ve Yasal Düzenlemeler). *Prava i Svobodi*.
- Tatarlı, İ. (6 Ağustos 1993b). Malsintvata v Bılgariya - Konstitusionna i Zakonova Uredba (Bulgaristan'da Azınlıklar- Anayasal ve Yasal Düzenlemeler). *Prava i Svobodi*.
- Tatarlı, İ. (6 Mart 1996). *Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Sedmoto Narodno Sbranie, Sto Çetirideset i Sedmo Zasedanie (Meclis genel kurul tutanakları, yüz kırkyedinci oturum)*.
- <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/3/ID/1897/>, (25.07.2013)
- Tibi, B. (2013). European Identity Contested? M. Tamcke, J. d. Jong, L. Klein ve M. v. Waal (Der.) *Europe - Space for Transcultural Existence* (s. 47-56). Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Todorova, M. (2009a). Language, Ethnicity and Nationalism: The Bulgarian Case. T. Kamusella, ve K. Jaskuowski (Der.), *Nationalisms Today* (s. 155-200). Bern: Peter Lang.
- Todorova, M. (2009b). *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Todorova, M. (2012). "Kursıt İ Diskursite Na Bılgarskiya Natsionalism (Bulgar Milliyetçiliğinin Yönü Ve Söylemleri)" <http://librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/1940-2013-02-04-11-13-35>, (15.01.2014).
- Triandafyllidou, A. (2008). Popular Perceptions of Europe and the Nation: the Case of Italy. *Nations and Nationalism*, 14(2). ss. 261-282.
- Ulbert, C. (2005). Konstruktivistische Analysen der Internationalen Politik: Theoretische Ansätze und Methodische Herangehensweisen. C. Ulbert ve C. Weller (Der.), *Konstruktivistische Analysen der Internationalen Politik* (s. 9-34). Wiesbaden: Springer.
- Warhola, J. W. ve Boteva, O. (2003). The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria. *Nationalities Papers*. 31(3). ss. 255-279.

- Wetherell, M. (2010). Introduction: The Field of Identity Studies. M. Wetherell ve C. T. Mohanty (Der.), *The SAGE Handbook Of Identities*: (s. 3-26). London: Sage.
- Wodak, R., Cilla, R. d., Reisigl, M. ve Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zahariev, B. (2004). "The Treatment of Ethnic Turks by the Bulgarian Communist Party and their Status Quo". www.ithaca.edu/hs/depts/history/histjourndocs/spring04/turkishminorities.pdf, (03.01.2012).